

وضعیت موجود و آینده‌نگاری کشاورزی استان کرمان

با نگاه به آخرین سرشماری کشاورزی

دکتر مهرداد محمدی سلیمانی

معاون آمار و اطلاعات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان کرمان

دکتر محمدحسین امجدی

رئیس گروه اجرای طرح‌های آماری و سرشماری سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کرمان

|| عکس: امین رحمانی / ایرنا ||

بخش کشاورزی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی است که مستقیماً با امنیت غذایی و سلامت جامعه در ارتباط است و یکی از محورهای مهم در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران است. سرشماری عمومی کشاورزی اطلاعات مهمی را از فعالیت‌های کشاورزی کشور در سطح کوچک‌ترین واحد جغرافیایی ارائه می‌دهد که تنها با اجرای سرشماری قابل حصول است. با توجه به فاصله گرفتن از آخرین سرشماری و تحولات سریع بخش کشاورزی، اجرای سرشماری در سال ۱۴۰۳ ضرورتی اجتناب‌ناپذیر بود. اولین سرشماری کشاورزی ایران در سال ۱۳۵۲ در نقاط روستایی اجرا شد و پس از آن در سال‌های ۱۳۶۷، ۱۳۷۲، ۱۳۸۲ و ۱۳۹۳ سرشماری کشاورزی به‌صورت عمومی در همه «نقاط شهری و روستایی» به مرحله اجرا درآمد. سرشماری عمومی کشاورزی ۱۴۰۳ که از ۱۲ آبان تا ۲۹ آذرماه در سراسر کشور انجام شده، در استان کرمان در سطح ۲۵ شهرستان، ۸۵ شهر و بیش از ۵۵۰۰ آبادی دارای سکنه اجرا گردیده است. این سرشماری گسترده، اطلاعات ارزشمندی درباره وضعیت کشاورزی استان از جمله تعداد و ویژگی‌های بهره‌برداران، مساحت اراضی، انواع کشت‌ها و تعداد دام‌ها ارائه می‌دهد. این سرشماری با ارائه آمار و اطلاعات صحیح درباره وضعیت کشاورزی کشور در کوچک‌ترین واحد جغرافیایی «آبادی

و شهر»، از جمله منابع اصلی برنامه‌ریزی در بخش کشاورزی به شمار آمده و با ترسیم وضعیت موجود این بخش، ابزار مناسبی برای تهیه برنامه‌های توسعه، در اختیار برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران و مسئولان کشور قرار می‌دهد.

۲- جایگاه کشاورزی استان کرمان در اقتصاد ملی

استان کرمان با تنوع اقلیمی و منابع طبیعی نسبتاً غنی یکی از قطب‌های مهم کشاورزی کشور است. بنا بر آمارهای رسمی، این استان حدود ۸ درصد از ارزش‌افزوده بخش کشاورزی و ۱۰ درصد از شاغلان کشاورزی کشور را به خود اختصاص داده است و حدود ۴۰ درصد جمعیت شاغل آن در بخش کشاورزی فعالیت می‌کنند. بر اساس چکیده نتایج سرشماری عمومی کشاورزی که توسط مرکز آمار ایران منتشر شده است، در سرشماری کشاورزی ۱۴۰۳ نیز، تعداد بهره‌برداران کشاورزی کرمان با ۳۵ درصد رشد نسبت به سال ۱۳۹۳، معادل ۳۳۷،۱۵۴ نفر اعلام شده که تقریباً ۷،۹ درصد از کل کشور است. این ارقام جایگاه بالای کشاورزی استان کرمان را در کشور نشان می‌دهد.

ساختار بهره‌برداران کشاورزی

یکی از مهم‌ترین اطلاعاتی که در سرشماری ۱۴۰۳ جمع‌آوری شده، مربوط به نوع بهره‌بردار، جنسیت و سطح سواد بهره‌برداران است. این اطلاعات می‌تواند در برنامه‌ریزی برای آموزش و توانمندسازی کشاورزان و

همچنین ارزیابی میزان مشارکت زنان در فعالیت‌های کشاورزی بسیار مفید باشد. از مجموع ۳۳۷۱۵۴ بهره‌بردار کشاورزی استان، حدود ۶۶،۸ درصد خانوار معمولی ساکن، ۳۲،۶ درصد بهره‌بردار غیرساکن و سهم بسیار کمی را خانوارهای کوچنده و شرکت‌ها تشکیل می‌دهند. در کرمان ۸۷ درصد بهره‌برداران مرد و ۱۳ درصد زن هستند. سهم زنان بهره‌بردار در کرمان نسبت به میانگین کشور (۸ درصد) بالاتر است، اگرچه همچنان اکثریت در اختیار مردان است.

ضریب سواد کشاورزان کرمانی نیز نسبتاً مطلوب است. حدود ۲۲ درصد از بهره‌برداران کرمان بی‌سوادند که کمی پایین‌تر از میانگین کشوری (۲۳ درصد) است. این در حالی است که بر اساس سرشماری کشاورزی سال ۱۳۹۳ حدود ۳۳ درصد از کشاورزان بی‌سواد بودند. ۶۵ درصد از بهره‌برداران کرمانی دارای تحصیلات دیپلم و زیر دیپلم و حدود ۱۳ درصد دارای تحصیلات دانشگاهی هستند که از این تعداد هم تنها ۴ درصد دارای تحصیلات دانشگاهی مرتبط با کشاورزی می‌باشند.

۳- وضعیت زیرشاخه‌های کشاورزی استان

۱-۳- زراعت و باغداری

مساحت کل اراضی کشاورزی استان کرمان (زراعی و باغی) در سال ۱۴۰۳ معادل ۸۱۴۹۶۸ هکتار بوده است. تقریباً نیمی از این مساحت (۴۱۱۴۹۲ هکتار) به زراعت (محصولات مزروعی) و نیمی دیگر (۴۰۳۴۷۶ هکتار) به

جدول شماره (۱) بهره‌برداران‌های کشاورزی متعلق به اشخاص حقیقی برحسب وضع سواد، مدرک تحصیلی بهره‌بردار - کشور و کرمان

شرح	کل	بی‌سواد	ابتدایی و غیررسمی	راهنمایی، متوسطه و پیش‌دانشگاهی	فوق‌دیپلم و بالاتر	فوق‌دیپلم و بالاتر غیر کشاورزی
کشور	تعداد	۹۵۸،۸۱۰	۱،۴۰۳،۳۲۰	۱،۴۵۳،۹۶۵	۸۵،۸۳۰	۳۳۵،۵۳۰
	سهم	۱۰۰٪	۲۳٪	۳۳٪	۲٪	۸٪
کرمان	تعداد	۳۳۵۹۱۵	۷۳،۳۲۲	۹۰،۹۸۷	۱۲،۷۷۲	۳۰،۰۲۵
	سهم	۱۰۰٪	۲۲٪	۲۷٪	۴٪	۹٪

از مجموع ۳۳۷۱۵۴ بهره‌بردار کشاورزی استان، حدود ۶۶,۸ درصد خانوار معمولی ساکن، ۳۲,۶ درصد بهره‌بردار غیرساکن و سهم بسیار کمی را خانوارهای کوچنده و شرکت‌ها تشکیل می‌دهند. در کرمان ۸۷ درصد بهره‌برداران مرد و ۱۳ درصد زن هستند. سهم زنان بهره‌بردار در کرمان نسبت به میانگین کشور (۸ درصد) بالاتر است، اگرچه همچنان اکثریت در اختیار مردان است.

است. رشد ۵ برابری این بخش با تأکید مقامات استانی بر الگوی کشت‌های مدرن همراه شده است. با توجه به کاهش منابع آبی، ادامه توسعه کیفی و کمی گلخانه‌ها (بویژه سیستم‌های نوین آب کم‌مصرف) از مسیرهای ضروری ارتقای کشاورزی کرمان در دهه آتی خواهد بود.

۳-۴- پرورش زنبورعسل

در سال ۱۴۰۳ تعداد ۳۱۰۳ بهره‌برداری پرورش زنبورعسل در استان کرمان وجود داشته که سهم حدود ۴ درصدی از کل کشور را نشان می‌دهد. کرمان در این بخش در رتبه نهم کشور قرار دارد و نسبت به سرشماری ۱۳۹۳ رشد ۵۸ درصدی را داشته است. توسعه پایدار زنبورداری با توجه به تنوع پوشش گیاهی مناسب استان، می‌تواند در افزایش تولید عسل و تقویت اکوسیستم‌های زراعی مؤثر باشد.

با حدود ۱۸۰ هزار رأس دام سنگین در کرمان ثبت شده که معادل ۳,۳ درصد از کل کشور است. این ارقام حاکی از آن است که استان در زمینه دام سبک ظرفیت بالایی دارد، در حالی که در دام سنگین جایگاه متوسطی را در کشور به خود اختصاص داده است.

۳-۳- کشت گلخانه‌ای

کشت گلخانه‌ای در استان کرمان به‌طور ویژه توسعه‌یافته و کرمان بیشترین تعداد بهره‌بردار گلخانه‌ای کشور را دارد. این دستاورد از آن جهت حائز اهمیت است که کشت گلخانه‌ای با نیاز به آب کمتر و درآمد بالاتر، یکی از راهکارهای مهم برای مقابله با کم‌آبی و افزایش بهره‌وری در کشاورزی است. در سرشماری ۱۴۰۳، تعداد ۹۷۸۶ بهره‌برداری گلخانه‌ای در کرمان شناسایی شده که سهم ۲۶,۳ درصد از کل کشور را تشکیل می‌دهد و رتبه اول کشوری

باغ و قلمستان اختصاص دارد؛ به‌طوری که نسبت اراضی باغی به زراعی در کرمان حدود ۵۰-۵۰ است که در میان استان‌های کشور به نسبت بسیار بالا و منحصربه‌فردی می‌رسد. در مقایسه با کل کشور که حدود ۱۷,۳۸ میلیون هکتار اراضی کشاورزی دارد، سهم کرمان در اراضی کشاورزی کشور حدود ۴,۷ درصد است. از این میزان، استان کرمان در تولید محصولات باغی بویژه پسته پیش‌تاز است؛ در واقع، استان کرمان یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان پسته در ایران و جهان محسوب می‌شود. همچنین مناطق جنوبی استان (مثل بم و جیرفت) به‌دلیل شرایط اقلیمی گرم، در تولید خرما (انواع مضافتی، کیکاب، پیارم و غیره) و مرکبات (مانند پرتقال و نارنگی) نقش مهمی دارند. به‌طور کلی، باغداری کرمان (۴۰۳۴۷۶ هکتار) حدود ۲۰,۷ درصد از کل باغات کشور را تشکیل می‌دهد که اهمیتی چشمگیر دارد.

۳-۲- دام‌های سبک و سنگین

سرشماری ۱۴۰۳ آمار دقیقی از تعداد بهره‌برداری‌های دارای دام سبک و سنگین و همچنین تعداد دام آن‌ها ارائه می‌دهد. این اطلاعات می‌تواند برای برنامه‌ریزی توسعه دامپروری، تأمین نهاده‌ها و خدمات دامپزشکی استفاده شود. در بخش دامداری سبک (گوسفند و بز)، استان کرمان جایگاه دوم کشور را پس از استان فارس، داراست. طبق سرشماری، ۱۱۳ هزار بهره‌بردار با تعداد ۴,۳ میلیون رأس دام سبک در استان ثبت شده که سهمی برابر ۸,۲ درصد از کل کشور دارد. رشد ۵۰ درصد تعداد دام سبک نسبت به سرشماری سال ۱۳۹۳ از نکات قابل توجه دامداری استان می‌باشد. در بخش دام‌های سنگین (گاو، گاو میش، شتر و ...) سهم کرمان کمتر است؛ تعداد ۳۱,۴ هزار بهره‌بردار

۳-۵- پرورش طیور به روش سنتی

در زمینه طیور سنتی، کرمان نیز سهم قابل توجهی دارد. سرشماری نشان می‌دهد بیش از ۷۴ هزار بهره‌برداری پرورش طیور سنتی در کرمان فعال بوده که معادل ۶,۶ درصد از کل کشور است و استان کرمان را در جایگاه سوم کشوری قرار می‌دهد (پس از گیلان و مازندران). این سهم نشان می‌دهد ظرفیت قوی در بخش تولید ماکیان روستایی استان وجود دارد. ذکر این نکته ضروری است که پرورش زنبورعسل و پرورش طیور به روش سنتی با وجود مقیاس کوچک، نقش مهمی در تأمین معیشت خانوارهای روستایی دارند.

۴-چالش‌ها و معضلات کشاورزی استان کرمان

۴-۱- عدم تناسب بین سهم اشتغال و ارزش افزوده
یکی از چالش‌های اصلی بخش کشاورزی استان کرمان، عدم تناسب بین سهم اشتغال و سهم ارزش افزوده این بخش است. درحالی که حدود ۴۰ درصد شاغلان استان در بخش کشاورزی فعالیت می‌کنند، تنها ۱۶ درصد از ارزش افزوده استان ناشی از این

بخش است. این آمار نشان می‌دهد که بهره‌وری و درآمد در بخش کشاورزی استان پایین است. این وضعیت باعث شده که غیر از واسطه‌ها، تنها عده معدودی از فعالان کشاورزی درآمدهای مناسب داشته باشند و اکثر بهره‌برداران تنها برای معیشت حداقلی تلاش کنند. این مسئله نیاز به تحول در ساختار کشاورزی استان و افزایش بهره‌وری و ارزش افزوده را نشان می‌دهد.

۴-۲- خرد شدن اراضی

خرد شدن اراضی کشاورزی یکی از چالش‌های جدی پیش روی کشاورزی استان کرمان است. این وضعیت باعث می‌شود امکان استفاده از ماشین‌آلات کشاورزی مدرن و فناوری‌های نوین کاهش یابد، هزینه‌های تولید افزایش پیدا کند و در نهایت درآمد کشاورزان کاهش یابد. نتایج سرشماری کشاورزی ۱۴۰۳ نشان می‌دهد که آینده محتوم اراضی کشاورزی استان، خرد شدن بیشتر است مگر آنکه راهکارهایی برای جلوگیری از این روند اتخاذ شود. این مسئله نیاز به سیاست‌گذاری مناسب برای یکپارچه‌سازی اراضی و جلوگیری از تقسیم بیشتر آن‌ها را نشان می‌دهد.

۴-۳- محدودیت منابع آبی و چالش‌های اقلیمی

استان کرمان در منطقه‌ای خشک و کم‌بارش قرار دارد و با محدودیت منابع آبی مواجه است. این مسئله چالش جدی برای بخش کشاورزی استان محسوب می‌شود و نیاز به روش‌های کشاورزی کم‌آب و سازگار با اقلیم را ایجاد می‌کند.

۵- آینده‌نگری و راهکارهای توسعه کشاورزی استان

۵-۱- یکپارچه‌سازی اراضی و توسعه تعاونی‌های کشاورزی

یکی از مهم‌ترین راهکارهای پیشنهادی برای آینده کشاورزی استان کرمان، یکپارچه‌سازی اراضی از طریق توسعه تعاونی‌های کشاورزی است. وقتی زمین‌ها برای کشت محصولات یکپارچه و بزرگ شوند، امکان ورود فناوری، تجهیزات و ماشین‌آلات بیشتر می‌شود که در نهایت هزینه‌های تولید را کاهش و درآمدها را افزایش می‌دهد. این رویکرد همچنین می‌تواند زمینه را برای جذب سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی فراهم کند. سرمایه‌گذاران بخش صنایع تبدیلی نیز می‌توانند مؤثران مرتبط را بهتر بیابند و در صنایع تکمیلی سرمایه‌گذاری کنند.

جدول شماره (۲) وضعیت شاخص‌های بخش کشاورزی استان در سرشماری عمومی کشاورزی سال ۱۴۰۳

شرح	واحد	مقدار	سهم از کشور (درصد)	رتبه در کشور	رشد نسبت به سرشماری ۱۳۹۳ (درصد)
تعداد بهره‌برداران کشاورزی سرشماری شده	بهره‌بردار	۳۳۷,۱۵۴	۷/۹	۱	۳۵
مساحت اراضی زراعی	هکتار	۴۱۱,۴۹۲	۲/۷	۱۵	۰
مساحت باغ و قلمستان	هکتار	۴۰۳,۴۷۶	۲۰/۷	۱	۱۷
تعداد دام سبک (گوسفند و بز)	رأس	۴,۳۳۴,۳۱۲	۸/۲	۲	۵۰
تعداد دام سنگین (گاو، گاومیش و شتر)	رأس	۱۷۹,۵۸۷	۳/۳	۱۱	۱۷
بهره‌برداری‌های کشت گلخانه‌ای	بهره‌بردار	۹,۷۸۶	۲۶/۳	۱	۴۰۰
بهره‌برداری‌های پرورش زنبورعسل	بهره‌بردار	۳,۱۰۳	۴/۰	۹	۵۸
پرورش طیور به روش سنتی	بهره‌بردار	۷۴,۱۶۱	۶/۶	۳	۷۰

توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی یکی از راهکارهای مهم برای افزایش ارزش افزوده محصولات کشاورزی استان کرمان است. این صنایع می‌توانند با فرآوری محصولات خام کشاورزی، ارزش افزوده بیشتری ایجاد کرده و به بهبود درآمد کشاورزان کمک کنند. با توجه به جایگاه ویژه استان کرمان در تولید محصولات باغی مانند پسته، خرما و مرکبات، توسعه صنایع تبدیلی مرتبط با این محصولات می‌تواند به افزایش صادرات غیرنفتی و ارزآوری برای استان کمک کند.

متناسب با ظرفیت‌های اقلیمی استان، توجه ویژه به توسعه کشاورزی دانش‌بنیان، ایجاد ارزش افزوده در مبدأ تولید و ارتقای تاب‌آوری اقلیمی (از طریق تولید ارقام مقاوم و تنوع در الگوی کشت) می‌تواند کشاورزی استان کرمان را در مسیر رشد بلندمدت و پایدار قرار دهد و در عین حفظ جایگاه مهم اشتغال‌زایی، ارزش افزوده بیشتری تولید می‌کند و به بهبود وضعیت اقتصادی استان کمک می‌کند. برای تحقق این چشم‌انداز، همکاری نزدیک بین بهره‌برداران کشاورزی، نهادهای دولتی، مؤسسات آموزشی و پژوهشی و بخش خصوصی ضروری است. **III**

برای توسعه این بخش دارد. سرشماری عمومی کشاورزی ۱۴۰۳ تصویری دقیق از وضعیت موجود کشاورزی استان ارائه داده و نقاط قوت و ضعف آن را نشان می‌دهد. استفاده مؤثر از این نتایج در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌های آینده می‌تواند به تحقق توسعه پایدار در بخش کشاورزی استان کرمان کمک شایانی کند. در مجموع، چشم‌انداز دهه آتی کشاورزی کرمان باید مبتنی بر افزایش بهره‌وری و حفظ منابع طبیعی باشد؛ ترکیبی از فناوری‌های نوین، حمایت از سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها و فرآوری محصولات، به همراه سیاست‌گذاری

۵-۲- گسترش کشت گلخانه‌ای و فناوری‌های نوین

توسعه کشت گلخانه‌ای یکی دیگر از راهکارهای مهم برای آینده کشاورزی استان کرمان است. با توجه به محدودیت منابع آبی استان و موفقیت در کسب رتبه دوم کشور در تولیدات گلخانه‌ای، گسترش این نوع کشت می‌تواند به افزایش بهره‌وری آب و درآمد کشاورزان کمک کند. استفاده از فناوری‌های نوین آبیاری، کشاورزی دقیق و دیجیتال و بذره‌ای اصلاح شده نیز می‌تواند به افزایش بهره‌وری در بخش کشاورزی استان کمک کند. این فناوری‌ها می‌توانند مصرف آب را کاهش داده و عملکرد محصول را افزایش دهند. برخورداری از جمعیت قابل‌توجه بهره‌بردار و نسبت بالای سواد میان کشاورزان، زمینه را برای پذیرش فناوری‌های نوین مهیا می‌سازد.

۵-۳- توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی

توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی کشاورزی یکی از راهکارهای مهم برای افزایش ارزش افزوده محصولات کشاورزی استان کرمان است. این صنایع می‌توانند با فرآوری محصولات خام کشاورزی، ارزش افزوده بیشتری ایجاد کرده و به بهبود درآمد کشاورزان کمک کنند. با توجه به جایگاه ویژه استان کرمان در تولید محصولات باغی مانند پسته، خرما و مرکبات، توسعه صنایع تبدیلی مرتبط با این محصولات می‌تواند به افزایش صادرات غیرنفتی و ارزآوری برای استان کمک کند. همچنین ایجاد زیرساخت‌هایی مانند شهرک‌های کشاورزی-صنعتی، سردخانه‌ها و پایانه‌های صادراتی می‌تواند جایگاه تجاری کرمان را تقویت کند.

۶- نتیجه‌گیری و چشم‌انداز آینده

استان کرمان با دارا بودن جایگاه ممتاز در بخش کشاورزی کشور، پتانسیل‌های فراوانی

